

УДК 159.98:167

Васькова О.А., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ ДСНС ДО ДІЯЛЬНОСТІ З РИЗИКОМ ДО ЖИТТЯ

У статті наведено аналіз підходів до визначення суті психологічної підготовки майбутніх працівників ДСНС і готовності до ризику, розкриваються основні методологічні положення, принципи і механізми психологічної підготовки, його місце і роль у психологічній науці і практиці, які роблять прямий і опосередкований вплив на формування особистості професіонала.

Ключові слова: психологічна підготовка, надзвичайна ситуація, професійна діяльність, ризик.

В статті приведен анализ подходов к определению сущности психологической подготовки будущих работников ДСНС и готовности к риску, раскрываются основные методологические положения, принципы и механизмы психологической подготовки, ее место и роль в психологической науке и практике, которые оказывают прямое и косвенное влияние на формирование личности профессионала.

Ключевые слова: психологическая подготовка, чрезвычайная ситуация, профессиональная деятельность, риск.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, науки, появи нових високих технологій підвищується ризик виникнення масштабних катастроф, аварій, лих, у зв'язку з чим особливу гостроту набуває пошук ресурсних можливостей фахівців, що беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а саме - фахівців рятувальників.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, пожеж, стихійних лиха та інших негараздів.

Професія рятувальника, безумовно, одна з найнебезпечніших. Адже це і робота в екстремальних ситуаціях, і ризик для життя, і величезна відповідальність за інших людей. В екстремальних ситуаціях рятувальнику необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і при цьому мати адекватну поведінку. Ефективність професійної діяльності пожежних-рятувальників залежить, як від генетично обумовлених властивостей особистості, так і від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, набутих у процесі діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особливостей професії рятувальника і [психофізіологічних](#) особливостей працівника пожежно-рятувальної служби зустрічається в [роботах](#): В. Моляко, М.

Смульсон, В.Алатогорцев, Н. Наєнко та інші. пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки і діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов та ін.); теоретичні положення загальної та генетичної психології, які розкривають закономірності розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (С.Л. Рубінштейн, С.Д. Максименко та ін.); теоретичні уявлення щодо інтегративності особистісного підходу до психологічного аналізу діяльності (Б.Г. Ананьєв, В.С. Мерлін, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.), психологічне системне дослідження діяльності (С.Г. Геллерштейн, В.Я. Дилерський); системно-структурний підхід щодо вивчення психологічної готовності до діяльності (О.Д. Ганушкін, М.І. Д'яченко, Л.С. Нерсесян, В.М. Пушкін, О.Д. Сафін, М.І. Томчук, М.С. Корольчук та ін.).

Полягає в тому, що професійна діяльність фахівців пожежно-рятувальних служб, що забезпечують ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, протікає в особливих умовах і характеризується впливом значного числа стресогенних факторів, вплив яких при недостатньому розвитку професійно важливих якостей призводить до зниження ефективності виконання діяльності, професійному вигоранні і [психосоматичних](#) порушень.

Одним із визначальних чинників підготовки працівників пожежної служби, поряд з нормативно-правовою, є ефективна професійно-психологічна підготовка. Процес активного соціально-психологічного навчання здатний розширювати самосвідомість, змінювати характер потреб, впливати на вибір цінностей, формувати ставлення до соціальних норм. Він дозволяє нівелювати деформації особистості, об'єктивувати неконтрольовані настановлення, які деструктивно впливають на характер і зміст спілкування і, таким чином, відкрити перспективу відродження пластичності психічної організації суб'єкта.

Об'єкт: майбутні працівники пожежно-рятувальних підрозділів.

Предмет: психологічна характеристика особистості з різними проявами схильності до ризику.

Основною робочою гіпотезою висунуто припущення про те, що успішність професійної діяльності майбутніх рятувальних підрозділів МНС України, як основної ланки системи реагування на надзвичайні ситуації, залежить від комплексу професійно важливих якостей працівника, рівня його професійної підготовки, натренованості, морально-психологічної стійкості та готовності до дій за призначенням з підвищеним ризиком для життя.

Сьогодні, на особовий склад підрозділів, згідно з наказами ДСНС України, покладені відповідальні завдання, які, у свою чергу, зумовлені особливостями діяльності:

– безпосередньо нервово-психічною напругою, що викликається систематичною роботою, в незвичайному середовищі, постійною загрозою життю і здоров'ю, негативними емоційними діями.

– великими фізичними навантаженнями, пов'язаними з демонтажем конструкцій і устаткування, високим темпом роботи.

– необхідність підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, щоб стежити за змінами обстановці на пожежі високою відповідальністю кожного рятувальника, при відносній самостійності дій і прийняттю рішень по рятуванню життя людей, матеріальних цінностей, тощо.

Метою даної статті є те що, на основі узагальнення теоретичних підходів та проведеного емпіричного дослідження проблеми психологічної підготовки, визначити зміст, структуру та рівень психологічної готовності майбутніх працівників державної служби з надзвичайних ситуацій до діяльності, в умовах пов'язаних з ризиком для життя, розробити тренінг і програму.

Виклад основного матеріалу. Пожежники-рятувальники виконують рятувальні роботи, пов'язані з пожежогасінням, з повеннями, з природними катастрофами та іншими непередбаченими нещасними випадками, а також займаються ліквідацією наслідків нещасних випадків (наприклад, дорожньо-транспортна пригода або нафтове забруднення). Рятувальна робота небезпечна і вимагає довірчого співробітництва - неправильне рішення або поведінка може поставити під загрозу здоров'я, життя або майно самого рятувальника, або ж здоров'я, життя або майно інших людей. Пожежний-рятувальник повинен уміти користуватися рятувальним обладнанням, знати техніку безпеки, вміти працювати на висоті. Необхідно володіти відмінним здоров'ям, високою витривалістю, фізичною силою (не випадково для бажаючих вступити на таку службу проводиться жорсткий медичний відбір).

У сучасних умовах працю пожежних став незрівнянно складніше, більш напруженими і небезпечніше, тому що повсюдно пов'язаний із застосуванням різних технічних засобів, озброєння і спеціальної техніки. Робота пожежних частин пов'язана зі значним фізичним і нервово-психічним напруженням, викликаним високим ступенем особистого ризику, відповідальністю за людей і збереження матеріальних цінностей, з необхідністю прийняття рішення в умовах дефіциту часу. Крім того, діяльність пожежних протікає у вкрай несприятливих умовах, що характеризуються підвищеною температурою, наявністю токсичних речовин у навколишньому середовищі, що вимагає застосування засобів індивідуального захисту. А періодичні цілодобові чергування є порушенням нормального режиму сну і неспання, що сприяє розвитку патологічних процесів. Ці обставини сприяють не тільки розвитку втоми, негативних функціональних станів, але і можуть бути причиною захворювань і травматизму [2].

Представник даної професії повинен знати правила надання першої медичної допомоги, володіти міцною психікою, високої стресостійкістю - адже події розвиваються непередбачувано, та й не всіх людей вдається врятувати, іноді вони гинуть на очах, і це необхідно пережити .

Діяльність пожежних супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес. Екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника. Цей вплив може бути потужним і однократним випадку загрози життя і здоров'ю, вибухах, обваленнях знань тощо, або багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючим джерел стресу. Воно характеризується різним ступенем раптовості, масштабності, може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно обумовленого стресу.

Пожежний-рятувальник повинен уміти користуватися рятувальним обладнанням, знати техніку безпеки, вміти працювати на висоті. Необхідно володіти відмінним здоров'ям, високою витривалістю, фізичною силою (не випадково для бажаючих вступити на таку службу проводиться жорсткий медичний відбір).

Представник даної професії повинен знати правила надання першої медичної допомоги, володіти міцною психікою, високої стресостійкістю - адже події розвиваються непередбачувано, та й не всіх людей вдається рятувати, іноді вони гинуть на очах, і це необхідно пережити [2].

Діяльність пожежних супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес [1]. Екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника. Цей вплив може бути потужним і однократним випадку загрози життя і здоров'ю, вибухах, обваленнях знань тощо, або багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючим джерел стресу. Воно характеризується різним ступенем раптовості, масштабності, може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно обумовленого стресу.

Специфічним стресогенним чинником для професійної діяльності пожежних є режим тривожного очікування при несенні добового бойового чергування. У деяких пожежних хвилювання, викликане очікуванням пожежі, супроводжується реакцією, яка може перевершувати реакцію, що виникає в період бойових дій. Під час своєї робочої зміни пожежник-рятувальник знаходиться в стані постійної готовності, щоб у разі виникнення кризової ситуації поспішити на місце події для її рішення. Робота пожежників-рятувальників пов'язана з великими фізичними навантаженнями, які викликані високим темпом роботи при евакуації постраждалих, розбиранні конструкцій та обладнання, прокладанні рукавних ліній, роботі з пожежно-технічним обладнанням, евакуації матеріальних цінностей і т.д. У цих умовах пожежники-рятувальники працюють у спеціальному спорядженні, лише стандартне обмундирування пожежного важить близько 30 кг, а з ним потрібно спустатися на спеціальне жердини до

машини, швидко пересуватися, маневрувати під час пожежі, пішки підніматися на верхні поверхи. Іноді доводиться працювати в незвичних позах (лежачи, повзучи і т. п.), в умовах обмеженого простору, в непридатному для дихання середовищі при вазі протигаза до 15 кг. Сильна щільність диму може обмежувати видимість навколо.

Діяльність пожежних супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес [1]. Екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника. Цей вплив може бути потужним і однократним випадку загрози життя і здоров'ю, вибухах, обваленнях знань тощо, або багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючим джерел стресу. Воно характеризується різним ступенем раптовості, масштабності, може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно обумовленого стресу

Напружена фізична робота в умовах високої температури і вологості може викликати порушення водно-сольового балансу, терморегуляції організму, головні болі, небажання рухатися, загальмованість реакцій. Зниження концентрації кисню і наявність продуктів горіння (отруйні гази, що виділяються при горінні) надає отруйну дію на організм працівників.

А.В. Осипов наводить такі дані: співробітникам пожежно-рятувальних служб доводиться діяти в екстремальних умовах: експериментальні дослідження показали, що після чергувань з гасінням пожеж працездатність особового складу знижується до 76%. При цьому показники оцінки втоми після добових чергувань з гасінням пожеж коливаються від 54 до 68 відн. од., що відповідає п'ятої та шостої категорій важкості праці. Динаміка працездатності і ступінь стомлення особового складу пожежної охорони з урахуванням особливостей оперативно-службової діяльності свідчать про те, що праця пожежного за критеріями тяжкості відноситься до категорій важкого і дуже важкого праці. Досвід показує, що пожежники-рятувальники, що не володіють достатніми здібностями до роботи в протипожежній службі, не тільки значно довше інших опановують цим видом діяльності, а й працюють гірше інших, найчастіше припускаються помилок, мають меншу надійність в роботі.

При всьому різноманітті професійно важливих якостей можна назвати ряд з них, які виступають як професійно важливі практично для будь-якого виду трудової діяльності. До таких якостей відносяться: відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка і декілька специфічних - емоційна стійкість, тривожність, ставлення до ризику і т.д.

Особливий інтерес представляють такі особливості особистості, які здатні регулювати рівень функціонального стану при несенні служби. Найбільш часто такою якістю виступає емоційна стійкість, що дозволяє

співробітників пожежно-рятувальної служби зберігати необхідну фізичну і психічну працездатність в надзвичайних умовах.

Емоційна стійкість дозволяє більш ефективно справлятися зі стресом, впевнено і холонокровно застосовувати засвоєні навички, приймати адекватні рішення в обстановці дефіциту часу. Стійкі до стресу особи характеризуються як активні, не імпульсивні, наполегливі в подоланні труднощів. Протилежно цього емоційно нестійкі особи егоцентричні, песимістичні, дратівливі, сприймають навколишнє середовище як ворожу і мають схильність акцентуватися на подразники, пов'язаних з небезпекою. Емоційна стійкість може бути обумовлена мотивацією і рівнем домагань на досягнення високих результатів, а також знаком емоційного переживання, його тривалістю, глибиною.

Важливу роль у професійній діяльності відіграє самооцінка, її неадекватність зменшує надійність роботи в нестандартних умовах, Під раптово виниклої складній обстановці. Самооцінка багато в чому визначає формування інших професійно важливих якостей. Так, схильність до ризику часто породжується неадекватно завищеною самооцінкою. Високотревожні особи більш чутливі до емоційного стресу, насилу виходять з цього стану, у них часто відзначаються емоційні порушення невротичного характеру. Тривожність безпосередньо пов'язана з ризиком захворювання неврозом. Психологічна стійкість більшою мірою виражена в осіб, мало схильних тривозі. Ці особи більш раціональні і з меншим емоційним напруженням здатні долати стресову ситуацію. Вони характеризуються більш високою рухливістю психічних процесів, що вказує на більш широкі можливості адаптації. Для осіб, тривожних, навпаки, типові ригідність особистісних якостей і психічних функцій, утруднення соціальних контактів, що перешкоджає реалізації раціональної й адекватної програми психічної адаптації.

Особливості нейродинаміки і деякі властивості темпераменту також виявляються значущими в багатьох видах професійної діяльності. Встановлено, що особи з сильною нервовою системою з боку порушення мають велику схильність до напруженої діяльності, ніж особи зі слабкою нервовою системою, для яких характерна більш висока тривожність і більш низька самооцінка. Залежність ефективності діяльності від властивостей нервової системи очевидна. Стан стресу, що виникає у працівників пожежно-рятувальної служби в екстремальних умовах, різко погіршує дії осіб із слабкою нервовою системою і не робить впливу на людей з сильною нервовою системою. Пожежники-рятувальники зі слабкою нервовою системою досягають більш високих результатів у профілактичній роботі. Професійно важливими для пожежників-рятувальників якостями є також інтроверсія і екстраверсія. Екстраверти найбільшою мірою переживають монотонність, схильні до втоми у порівнянні з інтровертами під час роботи, коли обмежені зовнішні контакти і в роботі настає од-

номанітність . Необхідні психічні властивості людини розвиваються в процесі його професійної діяльності або компенсуються іншими властивостями за допомогою спеціальних прийомів і способів дії. Лише в екстремальних і надзвичайних випадках, до числа яких відносяться пожежі, вимоги до окремих психічних властивостей різко підвищуються, в той же час багато механізмів компенсації не спрацьовують. І якщо професійна діяльність така, що екстремальні ситуації виникають в ній досить часто, з'являється необхідність в відсіві людей, які відповідають по психологічним властивостям вимогам діяльності, або в перерозподілі їх по робочих місцях з урахуванням індивідуальних психологічних передумов .

Психограма працівників протипожежної служби включає провідні групи, в які входять наступні психологічні якості:

- сміливість;
- здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- впевненість у собі;
- здатність приймати правильне рішення при нестачі необхідної інформації, при відсутності часу на її осмислення;
- здатність об'єктивно оцінювати свої сили і можливості;
- здатність до тривалого збереження високої активності;
- вміння розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань;
- врівноваженість, самовладання при конфліктах;
- здатність до швидкого встановлення контактів з новими людьми;
- здатність розташовувати до себе людей, викликати у них довіру;
- здатність знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника;
- схильність до ризику.

Зазначені якості проявляються в залежності від специфіки виконуваних завдань і пов'язані з успішністю професійної діяльності. Як суб'єкти діяльності, пожежники-рятувальники розвивають особистісні якості, що виражаються у схильності до ризику та стресостійкості. При цьому в міру професійного становлення відбувається зменшення схильності до ризику. У той же час підвищується стресостійкість працівників пожежно-рятувальних формувань як розвиток адаптації до професії, до умов професійної діяльності.

Схильність до ризику і стресостійкість знаходяться у взаємозв'язку з енергичністю і пластичністю, що характеризує рівень потреби співробітника в освоєнні предметного світу, спрагу професійної діяльності, прагнення і ступінь залученості до розумової та фізичної праці під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і легкість перемикавання з одного предмета на інший в екстремальних умовах. При цьому наголошується швидкість переходу з одних способів мислення на інші в процесі взаємо-

дії з наочним середовищем. Професійна діяльність сприяє розвитку такого типу особистості, у якого переважають суто чоловічі, маскулітні якості, пов'язані з розвитком активності, мотивації досягнення, вибором ситуацій, в яких можна реалізувати фізичну і соціальну активність. Для них характерна активність позиції, високий рівень життєлюбства, впевненість в собі, позитивна самооцінка, висока мотивація досягнення, висока Пошукова мотивація, впевненість і швидкість у прийнятті рішень. Професійна діяльність сприяє формуванню типу особистості, в якому маскулітні риси пов'язані з пошуком ситуацій, спрямованих на реалізацію життєва активності людини .

Таким чином, для роботи пожежникам-рятувальником необхідний цілий комплекс професійно важливих якостей, як індивідуально-динамічних (швидкість реакції, емоційна стабільність і т.д.), так і особистісних: сміливість, готовність до ризику, рішучість і т.д. У той Водночас професійна діяльність працівників пожежно-рятувальних служб призводить до розвитку їх професійно важливих якостей: розвитку особистісних (стресостійкість; мужність; соціальна інтроверсія).

Висновки. 1. Психологічна готовність є специфічним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Психологічна готовність у значній мірі зумовлюється стійкими психічними особливостями, що характеризують індивідуально-психологічний склад особистості.

2. Успішна службова діяльність в умовах ризику залежить від рівня сформованості у працівників основних компонентів психологічної готовності: мотиваційного, пізнавального (когнітивного), волевого, регуляторного (емоційного) і типологічного. Їх цілеспрямоване формування істотно впливає на успішність виконання службових завдань в умовах ризику.

3. Формування психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних умовах може бути реалізовано в ході спеціально організованих психолого-педагогічних заходів, у тому числі і в період проведення службової підготовки.

4. Організація роботи з формування психологічної готовності працівників МНС України позитивно впливає на успішність виконуваної ними своєї діяльності.

Таким чином, аналіз літератури показав, що професія пожежника-рятувальника має специфічні особливості, основними з яких є: високий рівень небезпеки, високий рівень травмування, високий рівень стресогенності, ризикованість, високий рівень відповідальності, невизначеність ситуації, дії в умовах обмеженого простору і дефіциту часу. Все це і зумовлює розвиток високих вимог до професійно важливим якостям пожежних-рятувальників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин М. Л. Эмоциональная устойчивость и пути ее повышения / М. Л. Аболин // Вопросы психологи. – 1989. – № 4 – С. 87–95.
2. Абульханова -Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / под. ред. В. А. Бодрова. – М. : Институт психол., 1991. – С. 110–125.
3. Богданов С. Психологический статус спасателей МЧС / С. Богданов, О. Рыбников // Гражданская защита. – 2001. – №2. – С. 55.

УДК 159.9 : 351.74

Вахнина В.В., к. психол. н., доцент, доцент кафедры психологии, педагогики и организации работы с кадрами Академии управления МВД России

ПСИХОЛОГИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСОВ ПЕРЕГОВОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ, ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК

У статті автор досліджує проблему виникнення й подолання криз переговорної діяльності співробітників поліції в ситуації захоплення заручників. Розглядається профілактика та подолання криз переговорної діяльності співробітників органів внутрішніх справ, які передбачають вивчення особливостей криз переговорної діяльності в різних кримінальних ситуаціях, використання нових моделей переговорів, нових адаптаційних можливостей, формування переговорної компетентності (підготовленості) і готовності працівників ОВС, що забезпечить ефективне використання методів позитивного вирішення кризових ситуацій.

Виділяються типи криз переговорної діяльності в кримінальних ситуаціях: загальні кризи і локальні кризи, які можуть виступати як елемент або передумова загальної кризи, виражаються в кризі відносин. Автор розглядає кризові стани особистості і способи врегулювання. Визначаються особливості професійно-психологічної підготовки співробітників, які здійснюють переговорний процес.

Ключові слова: переговорна діяльність, кризові ситуації, криза переговорної діяльності, типи криз, кризові стани, кримінальні ситуації, суб'єкти переговорного процесу, екстремальні умови.

В статье автор исследует проблему возникновения и преодоления кризисов переговорной деятельности сотрудников полиции в ситуации захвата заложников. Рассматривается профилактика и преодоление кризисов переговорной деятельности сотрудников органов внутренних дел, которые предусматривают изучение особенностей кризисов переговорной деятельности в различных криминальных ситуациях, использование новых моделей переговоров, новых адаптационных возможностей, формирования переговорной компетентно-